
др Синиша МИШИЋ, редовни професор
Филозофски факултет-Универзитет у Београду
Одељење за историју
Чика Љубина 18-12
simisic@f.bg.ac.rs
Александра ФОСТИКОВ
Историјски институт САНУ
Кнез Михајлова 36/II, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

UDK: 94(497.11 Полимље)"04/14"
911.3:94(497.11)"04/14"
902.2(497.11)"2012/2015"

ДОЛИНА РАДОЈНЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

А п с т р а к т: рад представља део резултата историјско географског рекогностизирања терена извршеног у оквиру пројекта *На светим водама Лима*, током 2012 – 2015. године. Током те четри године обиђен је велики број локалитета у Доњем Полимљу, међу којима и они у долини Радојне и области која гравитира ка тој реци. Како баш слив Радојне и обилује бројним материјалним остацима, који указују на некадашњу насељеност ове области и на њен значај у средњем веку, истој територији посвећена је овом приликом посебна пажња. Додатно, на основу прикупљених података урађена је и прецизна карта исте области.

К л љ у ч н е р е ч и: Полимље, Радојна, рекогносцирање, историјска географија, топонимија.

К е у w o r d s: Polimlje, Radojna, Reconnaissance, Historical Geography, Toponymy.

Насељеност и значај долине Радојне скоро да није могуће прецизно разрешити услед оскудности домаће писане грађе из датог времена. Међутим поједини латински извори, а затим и турски пописи, као и новија рекогносцизирања и истраживања ове територије, те Доњег Полимља, указују да је слив ове реке услед природног пружања тока исте који практично спаја Кукуровиће, са Стргачином, односно Полимље са Поблаћем, те Подрињем, био и раскрсница локалних путева од високог значаја, који су спајали Горажде, Вишеград, Чајниче и Рудо, па и чинили делове важних саобраћајница попут *via Drina* или полимског пута. У области исте до сада је откривено више средњовековних некропола, а на ободима долине, те прилазима, и поједина утврђења. Велики број насеља преживео је и до новијег времена, мада најчешће уз уобичајну географску релокацију центра унутар атара, услед нових околности - измене становништва или измене природних географских услова, као што је регулација речних токова.¹

---

*Рад је настао у оквиру пројекта Музеја у Пријепољу „*На светим водама Лима: мултидисциплинарана историјска истраживања*“, који финансира Министарство културе Републике Србије, а за 2015. и општина Пријепоље, као и пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029) и

* * *

Река Радојна (Радо(х)иња, Радовина) није, колико нам је познато, географски или топономастички посебно истраживана, као ни слив исте, осим за потребе картографије. Поједини делови њене долине више пута су историјски истраживани, те рекогносцирани, али углавном без археолошких сондирања. Према картама и изворима, ова река је раније само у једном делу тока позната као Радојна, а тек у новије време име реке проширено је на већи део тока исте. Према доступним подацима, река Радојна настаје на ушћу данас познатих под именима Хасовића поток и Банићке реке (позната такође и као Радојна данас), која извире испод Градине у Кукуровићима, а у коју утичу бројни потоци са Чагљевине. Одатле до свог ушћа у Лим, Радојна прима неколико потока и река - са леве стране: Товарни поток, Суходањаску реку, Ђихански поток и Сућеску, а са десне у исту утичу: Слани камен, Саставци, Тухово река, Слана река и Сува река, у горњем току позната као Зубањски поток. Данас се на њеном ушћу у Лим налази језеро које је потопило стари центар Стргачине. Некада, Радојна се уливала у Лим непосредно након ушћа Сућеске (Сутјеска) у саму Радојну код места Луке (данас на ободу језера). Богата хидрографија Радојне унутар брдовитог терена, чијим обронцима је пролазила мрежа путева од значаја, те погодни услови за живот, условили су да је долина исте коришћена и за стално насељавање. Овом приликом посебна пажња посвећена је долини доњег тока Радојне, те њеним десним притокама, Сланом и Сувој реци, односно области која се пружа са десне стране Радојне, а у извесним случајевима на левој обали Лима, те простору Суве реке, а коју са две стране ограничавају две Сућеске, лимска и радојинска.² Потес од значаја за тему припада данас Прибоју (Србија), Руду (РС-БиХ) и Чајничу (РС-БиХ). У средњем веку ту се налазила жупа Дабар,

---

Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15 век) (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

¹ Крајем XIX века долази до великих измена саобраћајних путева. Додатно регулација тока и слива Лима започета у XX веку у потпуности је изменила профил некада приобалних насеља, која су делом потопљена. Истовремено пробијене су и нове савремене саобраћајнице. А. Вејић, *Стари трговачки путеви у доњем Полимљу*, Прилози за оријенталну филологију, XXII-XXIII (1972-1973)163-164.

² Zvornik 37-44, *A Monarchia III. katonai felmérése. Az eredeti szelvények 1910 körül készültek.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, TÉRKÉPTUDOMÁNYI és GEOINFORMATIKAI TANSZÉK (*3rd Military Mapping Survey of Austria-Hungary. The original sheets were published about 1910.* Eötvös Loránd University, Faculty of Informatics, Department of Cartography and Geoinformatics)

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>(11.02.2016.); Višegrad 527 3-2 (Međeđa), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; Višegrad 527 3-4 (Metaljka), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; Višegrad 527 4-1 (Grivin), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; Višegrad 527 4-3 (Rudo-zapad), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; Višegrad 527 4 (Višegrad 4), 1: 50 000, Vojnogeografski institut 1968²; Višegrad 527 3 (Višegrad 3), 1: 50 000, Vojnogeografski institut 1982². Како досадашња историјско географска истраживања указују назив Сућеска представља најчешћи хидроним, који се користи у сливовима Дрине и Лима. Само у непосредној близини, најпре се налази Сућеска која се улива у Лим код Сјеверина, затим овде поменута река и најзад нешто даље и Сућеска, десна притока Дрине.

која се касније рачунала у *земљу* Лим, а у турско време, судећи бар према раним пописима, ова област великим делом припадала је нахији *Дубитица*, која се простирала управо око доњег тока Лима и у поречју Радојине.³

Дабар припада ранофеудалним жупама и постојао је још и у XII веку. У периоду од 1282. до 1316. године он је припадао *држави* краља Стефана Драгутина. Током XIV века, до 1373. године, ова жупа је била део *земље* Лим.

После *расана* жупана Николе Алтомановића (1373) дошло је до разбијања ове *земље*, али и жупе Дабар. На овом простору успостављена је граница између Босне и земаља кнеза Лазара и то тако да су Бања и манастир Свети Никола припали кнезу Лазару, као и долина реке Увца. Такође, српском кнезу припао је и град Добрун са долином доњег Рзава. Граница је успостављена на Лиму и тиме је разбијена жупа Дабар. Име жупе касније се везује за Лазарев део територије, па се ту касније формира и нахија Дабар, а босански део жупе Дабар укључен је у *земљу* Дрину.⁴ Тада је и долина Радојне прикључена *земљи* Дрини.

Кроз дату територију водило је, како је и поменуто, и неколико путева, који су представљали једну од локалних варијанти на важним путним правцима. Један крак Чајничког пута ишао је правцем Рудо - Бресница- Стргаче, где је била раскрсница. Леви пут водио је даље трасом: Трново -Мазгине стене - Шехов гроб - Восковина - Тодоровићи - Хасовићи - Под(х)рид - Мрковић коло -Чајнице, а десни чешће коришћен: Заграђе - Врање - Зубањ - Хумковићи - Дардагани - Махровићи - Стакорина – Стархоњићи - Мрковић коло - Чајнице. Управо овај чајнички пут, у новије време разматран је и као део пута *via Drina*, односно једна од варијанти истог, а такво мишљење доиста и потврђују теренска рекогносцирања, која указују да се исти правци због проходности и даље користе, наравно у обиму потреба локалног становништва које је преостало. Додатно кроз територију од интереса пролазио је и регионални пут - пречица, познат као Гривински пут, који је повезивао вишеградски и поменути чајнички пут: Рупавци - Рупавачка градина - Врање (или један крак на Сватовско гробље, па онда Врање) - Зубањ и даље поменутом трасом, односно Сетихово - Љубан градина - Стрмица, односно Добрун, Вишеград. Иста два пута повезивала је и варијанта преко Стргачине, која је вероватно од Чајничка после Дардагана скретала на Округлицу, Петачине, Ђиханиће, Пазале, Зарбовину, Коваче и излазио на Стргачину. Последње четири одреднице чиниле су и једну од могућих траса пута Горажде - Вишеград, а Гривин и Стргачина били су спојени делом трасе полимског пута, вероватно преко Омачине. Овим путевима вероватно треба и

³ А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar 2008, 227, 239-240; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд, 2003, 82, 84-85; М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подринје у средњем веку*, Београд, 2013, 12-13, 16-17, 19, 31-32, 35-36, 48-49, 95-98. (докторска дисертација), са изворима и ст. лит.

⁴ С. Мишић, *Средњовековна жупа Дабар између Србије и Босне*, Милешевски записи 10, Пријепоље 2014, 19 – 26. Иначе, цео овај простор који је освојен 1373. у почетку је прикључен *земљи* Босни, којом је директно управљао босански краљ.

додати варијанту ка долини Поблаћенице, практично паралелну полимском путу, која је излазила на Поблаће и Сочице, односно Кукуровиће, можда дуж развођа Тухово реке. Додатно још увек постојећи путеви су и онај Восковина - Зубањ локално преко Радовића, те са Зубња ка Сланом реци, односно Паравцима и Радожељу, одакле је преко Бијељевине ишао на Стргачину. Постојао је изгледа и пут из средњовековног Сјеверина, на Мазгине стене и даље, а који је једним краком, изгледа, пролазио више данашње Лисичине. Једно од важних чворишта представљају извори у Бијељевини, одакле се пут рачва ка Гривину, односно ка Радожељу, те Пазалу.⁵

Управо на овим путним правцима сачувани су остаци најмање два утврђења, која су штитила саобраћајнице на левој обали Лима, прво познато и из извора - Сјеверин и друго Гривин, о чијем постојању нема писаних података, или се бар не јављају под тим именом. У истој области постоји и неколико топонима типа Градина, Градац, али према данашњим становницима, на истим нема остатака. Исте је својевремено, још 1971. године обишао А. Бејтић, који је и дао њихов преглед, са драгоценим подацима о тада затеченом стању, а међу онима од интереса за дату тему били би можда остаци на Градини у Сетихову (Велики и Мали Љубањ) одмах преко пута Гривина, пошто су ове две локације, судећи по подацима из топонимије и каснијих турских извора, биле и речним прелазом повезане.⁶ Осим ових утврда, у истој области налази се још најмање дванаест некропола, рачунајући и ону у Присоју, иза Сјеверина, које се оквирно могу датовати у XIV и XV век. Све се налазе дуж наведених путних праваца, а у долини горњег тока Радојне, те Зубањске реке. Налазе се у: Лисичини, Восковини, Радовићима, Зубњу, Сланом реци, Паравцима, Радожељи, Гривину, Зарбовини, Пазалу и Стргачини. Према величини издвајају се оне у Радожељи, Пазалу, Стргачини, Сланом реци, па и Лисичини док се према нивоу изведбе мајстора истичу оне у Восковини и Паравцима, а њима би се могла припојити и она у Зубњу. Сем самих некропола и за сада два пронађена натписа у Пазалу и Радожељу, те помена Сјеверина, других поузданих података из средњег века, о територији од интереса нема. Сличност самих натписа указује пак и на истовремено постојање ових некропола, а ако је судећи према датовању оног из Пазала, биле су поуздано активне у XV веку. У вези релација ових некропола мора се истаћи и то да се исте налазе на два међусобно супротна брда, раздвојена Радојном, индикативних назива – пазалска на Ђурђево, а радожељска на Никољском. Удаљеност између некропола износи углавном од 2 до 6 km, а међусобно најближе на око километар ипо удаљености су гробља у Радожељи и Паравцима. Мада би исте оквирно припадале и сличном времену, за сада није

⁵ А. Бејтић, *StaritrgovačkiputeviudonjemPolimlju*, 172-174, 182-183, 185-186.

⁶ А. Бејтић, *Стари градови у доњем Полимљу*, *Старинар* 26 (1975) 97-109; А. Фостиков, *На светим водама Лима: истраживања Доњег Полимља 2014/2015* (у овом броју Милешевских записа), са ст. литературом.

могуће утврдити да ли су и припадале различитим насељима, или су из неког другог разлога одвојене.⁷

О животу и насељености и датом пределу, те континуитету појединих насеља, податке пружају турски пописи. Тако се у нахији Дубштици према попису из 1468/69, јављају: Доњи Гривин (10 кућа, 2 неожењена), Зубањ (6, 2), Зарбовина (Зарубовина, 14,2), Радожеље (Радожило, 2), Горњи Гривин (14), Стргачина (26),⁸ а у попису из 1475/77, сем поменутих (Доњи Гривин, 17,3; Радожеље (Радожиље, 3); Зарбовина (Зарубовина, 27); Зубањ (9, 3); Горњи Гривин (10,1); Стргачина (38,15)), јавља се и Бјелевина (Горње Беловине, 3).⁹ Коначно у попису из 1585, јављају се поново: Стргачина, са засеком Мала Стргачина, Горња Гривна, Билевина, Зарубовина, Радожиља, Зубањ, Доње Гривино.¹⁰ Нема никаквих помена о преосталих седам насеља: Присоју, Лисичини, Восковини, Радовићима, Сланом реци, Паравцима и Пазалју. Да ли су иста запустела у потпуности, или су позната под неким другим именом за сада није решено. У случају предела Паравци, исти је лако могао да запустити, те да се споји са Радожељем са којим се граничи, а које је једино и стално засељено у том делу. Евентуални помен истог можда треба тражити у попису Дубштице 1475/77, где се јавља одредница *Дио Виловје главе* (5), пошто је део истих познат локално као Вилине.¹¹ У вези са Радовића брдом, за које је очигледно у питању име новијег порекла, насеље би се можда могло довести у везу са поменом Радевине у оквиру Дубштице из пописа из 1585, које се ту и први пут помиње.¹² Што се Пазалја тиче оно је такође могло привремено да замре, услед успона Зарубовине, док за Присоје, Лисичину и Восковину нема никаквих назнака, мада материјални налази сведоче о значају истих. Некропола у Лисичини непосредно је поред потока и пута, те се у близини свакако налазио доста насељен предео, а Восковина је у том делу била место окупљања до новијег времена. Цела област изузетно је богата водом, а према

⁷ За опис некадашње некрополе у Стргачини, данас под језером: Š. Bešliagić, *Nekoliko novopronađenih natpisa na stećcima*, *Naše starine* 11 (1967) 44-45. За податке о осталим локалитетима: А. Фостиков, *На светим водама Лима*, са ст. литературом. Видети и изнад н. 2-3.

⁸ А. Аличић, *Sumarni popis*, 227, 239 – 240; М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 95-98, 140-142; Када се говори о овом попису треба истаћи и да топоним Врње, који није убициран можда може да се односи на област и шуму Врање (област Врања, Врањски поток, Врањска стена), које се налази у близини Вити Граба, а која се јавља и у оквиру поменутог Гривинског пута. *Višegrad* 527 4-1 (Grivin).

⁹ М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 140-142. *Радожиље* је свакако Радожило из претходног пописа, односно Радожеље, а за идентификацију за Стргачину смо се одлучили пошто исто насеље важи за стално засељено и добро насељено.

¹⁰ А. А. Аличић, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine* I, Sarajevo 2014, 218-219, 223-224, 229-230, 230-232, 237-238, 247.

¹¹ М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 141; А. Фостиков, *Исто*. Идентификација А. Аличића, који везује насеље Паровица у Осаници, за Паравце, при чему и сам указује да назив може и другачије да се чита, не може се без додатне потврде и прихвати. А. А. Аличић, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu*, 263.

¹² А. А. Аличић, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu*, 234-235.

значају морају се издвојити и извори у Бјелевини, те слани извори, крај Слане реке.

Некрополу на обали Слане реке, која нам није била позната до рекогносцирања 2014. године није пак никако могуће сместити нити довести у везу са појединим насељем. Предео у коме се налази слабо је насељен, те је сачувана у знатном обиму. Као најближе одређење датом месту представљао би помен насеља Тубац, које припада нахији Бистрица, а које се у литератури идентификује са Тупцима, у општини Чајниче, а у сливу Радојне.¹³ Такође у оквиру пописа Дубштице 1475/77, као хас санцак - бега забележена је Доња Тулеж (7). Доиста, изнад Слане реке, налази се на појединим картама насеље Тулешићи, а на старијим и Тупци у близини.¹⁴ Оба насеља ипак се лоцирају нешто више од саме некрополе, у којој се можда налазила и црква, а у којој је, као јединој од овде наведених, идентификован и пример надгробника са штапом. Посебна специфичност ове нерополе јесте, не само њена величина или мотив штапа, већ и место њеног налажења. Према картама, смештена је на потесу Топли до, чије име је индикативно само по себи, испод Тулешића, на обали Слане реке, чији назив стога и користимо као одредницу за исту. Налази се дубоко у долини на десној обали Слане реке, у близини ушћа исте у Радојну, а у подножију брда на коме се налази неколико извора соли, који не пресушују. Број надгробника, њихове форме и изведба указују да је некропола вероватно била у употреби и дужи период. Када је напуштена није познато, али изгледа да исто место није насељено према првим пописима. О коришћењу копнених извора соли у средњем веку нема скоро никаквих података, а нешто више се једино зна о оним у Тузли.¹⁵ Ипак, како се извори соли одувек користе, због своје вредности обично припадају власти, односно господару, па и у оквиру средњовековне феудалне привреде. Исти се према изворима стране провинијенције високо котирају, те се њихово коришћење јавља и у даровницима, манастирима и градовима.¹⁶ Налаз обимне некрополе непосредно уз слане изворе отвара стога бројна питања.

На крају треба истаћи и да оволики број активних средњовековних насеља, само на овом узорку, потврђује тезу да је у Доњем Полимљу, живео доиста велики број становника. Постојање истих, малтене у континуитету, сведочи и да је област од интереса, била услед историјско географских околности густо насељена, посебно дуж важних путних праваца. Даља разматрања насељености и рекогносцирања у долини Радојне и притока, те спојевима

¹³ А. А. Алић, *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu*, 218; М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 107.

¹⁴ М.М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 140 уп. Zvornik 37-44, *A Monarchia III. katonai felmérése; Višegrad 527 4-3 (Rudo-zapad)*.

¹⁵ Ј. Мргић, *Северна Босна, 13-16. век*, Београд 2008, 327-342.

¹⁶ I. K. Tkalčić, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae* I, Zagreb 1889, 187 br. 208; R. C. Cave & H.H. Coulson, eds., *A Source Book for Medieval Economic History* (Milwaukee: The Bruce Publishing Co., 1936; reprint ed., New York: Biblio & Tannen, 1965), 77; A. Dufraisie, *Salt Springs Exploitation Study in Franche-Comte' (France): Contribution of Charcoal*, *Journal of Archaeological Science* 29 (2002) 667-675, са прегледом значајније литературе за посебне науке.

Сућеске и Јањине, могле би можда и да подрже тезу да заправо у области Горњег Подриња, или прецизније можда средњег, али и Доњег Полимља, односно негде у долинама Радојне и Јањине и треба трагати, из извора, за познатим Међуречјем.¹⁷ Додатно, евентуална археолошка, хидролошка или геолошка истраживања могла би да укажу, не само на континуитет или насељеност, већ и на квалитет соли у овим изворима, те да ли су исти експлоатисани у средњем веку, односно каква је и да ли постоји веза између постојања истих и успостављања некрополе. Иначе слатине и слани каменови у оквиру дате територије нису детаљније истраживани, нити је разматран њихов значај, макар у локалним оквирима. Како су извори соли доста ретки налази, било би важно урадити прелиминарна истраживања истих, те и саме некрополе.

A - Лисичина; В - Восковина; С - Радовићи; D - Зубањ; E - Слана река; F - Паравци;
G - Радожеље; H - Гривин; I - Зарбовина; J - Пазалје; K - Стргачина, L - Присој

¹⁷ За Међуречје: М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 174-175 са ст. литературом.

Слана река – некропола, примерак са штапом

Слана река - извор соли

Siniša Mišić, Aleksandra Fostikov

RADOJNA VALLEY DURING THE MIDDLE AGES

Summary

The paper presents part of the results of historical geography reconnaissance performed as part of the project On the holy water of Lim, in 2012 - 2015th year. During those four years, numerous settlements in Lower Polimlje were examined, including those in the valley of the Radojna and the area that gravitates toward the mentioned river. There, in the Radojna river basin, plentiful material remains, indicate the former population density of the area and its importance in the Middle Ages. Because of that, this time special attention is dedicated to those findings. In addition, based on the data collected was done and accurate map of the same area.